

УДК 37.01:37.011.3 – 52:37.014.3 «19»
DOI 10.32999/ksu2413-1865/2019-87-2

ДОСЛІДНИЦЬКІ УМІННЯ УЧНІВ У ПЕРІОД ОСВІТНІХ РЕФОРМ РАДЯНСЬКОЇ ШКОЛИ

Галицька Н.Є., аспірант кафедри педагогіки й менеджменту освіти
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»
a19natalia77evgenia@gmail.com

У статті схарактеризовано різні типи реформ у сфері освіти. Визначено діяльність як макроструктуру та вказано на основні її компоненти. Проаналізовано архівні джерела щодо проведення уроків з метою формування дослідницьких умінь учнів. При цьому враховувалося, що сам процес навчання здійснюватиметься через подолання перешкод, розв'язання протиріччя, яке виникає між тим, що в учня вже є знання й уміння, і тими новими знаннями, вміннями, якими необхідно оволодіти.

Ключові слова: освітні реформи, дослідницька діяльність, продуктивне мислення, уроки, дослідницькі завдання, дослідницькі вміння учнів.

В статті охарактеризовані різні типи реформ в сфері освіти. Определена деятельность как макроструктура и указаны основные ее компоненты. Проанализированы архивные источники по проведению уроков с целью формирования исследовательских умений учащихся. При этом учитывалось, что сам процесс обучения будет осуществляться через преодоление препятствий, решение противоречий, которые возникают между тем, что у ученика уже есть знания и умения, и теми новыми знаниями, которыми необходимо овладеть.

Ключевые слова: образовательные реформы, исследовательская деятельность, продуктивное мышление, уроки, исследовательские задачи, исследовательские умения учащихся.

Halutska N.E. RESEARCH RELATIONSHIPS IN THE PERIOD EDUCATIONAL REFORMS OF SOVIET SCHOOL

The article describes various types of reforms in the field of education. Activity is defined as a macrostructure and is indicated on its main components. In the practice of advanced teachers of the 50–60-ies, the research method becomes more common due to the knowledge of new social processes and trends. The period of study in high school is extended for one year and the programs are improved, the number of hours for studying the fundamentals of science by classes is reduced, on the basis of the Law on the link between school and life. Polytechnic principle is decisive in the selection of the content of objects of the natural cycle. To successfully develop the research skills, the teacher sets the following rules: to put students in a clear and understandable and feasible purpose of the study; the success of the study depends on the general level of the student. In the 70–80-ies in the Soviet school carried out extensive work on the modernization of programs for improvement. Pupils' research work contributed to the development of thinking and creative abilities. An important indicator of the creative process is the formation of such psychic neoplasms, which act as cognitive abilities, research activity. The author noted on the full structure of the productive cycle of thinking. Analyzed archival sources, on the conduct of lessons in order to form the research skills of students. Independent studies and observations evoke thinking on a large scale, looking for causal relationships, making independent conclusions and generalizations, and using research results in work practice. Independent observations and studies include those objects and natural phenomena, as most typically reflect the essential aspects of local natural conditions; available for systematic and regular observations; close connection with the program, in order to form pupils with the development of logical thinking, cognitive interests, and to improve research skills. It was taken into account that the process of learning itself will be carried out through overcoming obstacles, solving the contradictions that arise between those that the student already has the knowledge, skills and those new knowledge, skills that need to be mastered.

Key words: educational reforms, research activities, productive thinking, lessons, research tasks, research skills of students.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство формується в час глобалізації та інформатизації. Освіта знаходиться на перших шпальтах змін, але разом із тим тільки знання історії освіти та реформи, які вона зазнала, дають посил у майбутні положення освітньої реформи сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз освіти як системи пропонується

М.М. Руткевичем та Л.Я. Рубініною, які вказали, що освіта виступає практичною і пізнавальною діяльністю людини. Зарубіжні психологи А.О. Реан, Н.В. Бордовська та С.І. Розум описують макроструктуру діяльності людини, використовуючи структурно-рівневий підхід. На їхню думку, одиницями діяльності виступають дрібні фрагменти та елементи, що закріплені в поняттях «дія»

та «операція». Діяльність людини має багаторівневий характер. Вищим рівнем інтеграції є сама діяльність, що визначається мотивом та метою. Досягнення мети завжди супроводжується виникненням проблем, розв'язок яких пов'язаний з досягненням певної мети. Ціленаправлену активність називають діями [7, с. 179].

Безсумнівна заслуга фізіолога П.К. Анохіна у визначенні загальних закономірностей організації ціленаправленої активності, на основі яких він сформулював загальну теорію функціональних систем, що є універсальною теоретичною базою для опису ціленаправленої діяльності людини. Відповідно до цієї теорії будь-яка діяльність складається з певних елементів, які мають між собою зв'язки та розгортаються в певній послідовності.

Основні компоненти діяльності: мотив – генеральна мета – аналіз ситуації – звертання до минулого досвіду – вибір конкретної мети для здійснення дій – вибір засобів – прийняття рішення – здійснення операцій – отримання результатів – порівняння отриманого результату з бажаним – у випадку їх співпадання – припинення діяльності, у випадку не співпадання, але збереження мотиву – внесення корективів у здійснення діяльності та повторне її виконання [7, с. 180].

А тому систему освіти можна розглянути з гносеологічної (теоретико-пізнавальної) точки зору. Грунтуючись на спадкових генетичних інстинктах, на системі безумовних рефлексів, вищі тварини, в тому числі й людиноподібні примати, застосовують «наочне навчання». У людському суспільстві даний ступінь навчання виступає як допоміжний засіб для навчання учнів за допомогою мовленнєвого спілкування, в якому передаються та засвоюються поняття, а разом із ним і знання загального світу. Чим вище рівень засвоєння наукових знань, тим більша роль належить набуванню практичних умінь та навичок і використанню емпіричних знань, накопичених протягом багатьох років із різних джерел [8, с. 17]. Ми розділяємо погляди А.Г. Іюдко щодо дослідницьких умінь, виокремлюючи їх у систему інтелектуальних, практичних умінь, умінь і навичок навчальної праці, необхідних для виконання дослідження або його частин.

Метою статті є дослідження дослідницьких умінь учнів у системі радянської освіти періоду освітніх реформ (1950–80-х рр.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначалося в одному з документів ЮНЕСКО (1977 р.), присвяченому аналізу досвіду та перспектив освітніх

реформ, розрізняють два типи реформ: 1) освітні реформи, які привносять покращення в існуючі системи освіти; 2) реформи самих систем освіти, які тягнуть за собою трансформацію мети та задач освіти, зазвичай пов'язаних із соціальними та політичними змінами, які відбуваються за межами системи освіти.

Так, професор, дійсний член Академії педагогічних наук СРСР В.Г. Онушкін указував, що реформи першого типу характерні для більшості країн 60–70-х років ХХ ст. Цей період визначався щойно створеними вимогами науково-технічної революції до освіти.

Б.Є. Райков висуває два нових метода: ілюстративний та дослідницький. Засоби навчання виокремлював такі: слово, образ, практика. У практиці передових учителів 50–60-х років дослідницький метод стає більш поширеним у зв'язку з пізнанням нових суспільних процесів і тенденцій. Дослідницький метод почав активно обговорюватися С.Г. Шаповаленком, М.М. Скаткіним у дидактичній та методичній літературі [3, с. 13].

Аналіз джерел Державного архіву Херсонської області привертає увагу до «Проекту навчального плану для восьмирічної та середньої загальноосвітньої трудової політехнічної школи з виробничим навчанням», який опрацьовано у відповідності з рішенням ХХІ з'їзду КПРС і Закону про школу та з урахуванням пропозицій під час обговорення попередніх матеріалів. Порівняно з навчальним планом, яким користувалися школи республіки у 1958/59 навчальному році, цей проект характеризується тим, що зменшено загальну тижневу кількість годин: у VI–VII, IX–X класах – на 1 годину, в V – на 1 годину в першому півріччі, в другому – на дві години, у VIII класі – на дві години. Натомість збільшено кількість годин на трудове і виробниче навчання. Але у зв'язку з продовженням терміну навчання в середній школі на один рік і вдосконаленням програм проектується зменшити кількість годин на вивчення основ наук по класам і тим самим зменшити тижневе навантаження учнів: за планом 1958/59 н.р. та за проектом нового навчального року: так, наприклад, у V класі – з 28 до 25 год., у VI класі – з 28 до 25,5 год., у VII класі – з 30 до 27 год., у VIII класі залишилося без змін 27 год., у IX класі – з 27 до 21 год., у X класі – з 27 до 22 год., у XI класі вперше буде 22 години [2, арк. 108].

Проект передбачає деякі зміни в номенклатурі навчальних предметів: у V і VI класах вивчатиметься курс ботаніки, VII – зоології, VIII – анатомії і фізіології людини, IX – основ

дарвінізму. Для учнів V–X класів вводиться навчально-виробнича практика: для V–VIII класів – два тижні, для IX–X – чотири тижні на рік. Навчально-виробнича практика учнів має проводитись на підприємствах, у колгоспах, радгоспах, у шкільних майстернях та на шкільних навчально-дослідних ділянках, причому учні V класів працюватимуть 3 години, VI–VIII – 4 години, IX–X класів – 6 годин на тиждень [2, арк. 109].

Учнівська бригада колгоспу має на меті завдання: практичне ознайомлення учнів з науковими основами сільськогосподарського виробництва; прищеплення учням навички праці в сільському господарстві та застосування одержаних у школі знань на практиці, засвоєння учнями виробничого досвіду [2, арк. 159].

Згідно з висновками та пропозиціями Херсонського облвнв від 31.10.1959 року про роботу Громовської, Чкаловської, Новоасканійської, Новотроїцької середніх шкіл і Новотроїцької восьмирічної школи вказано на наслідки відвіданих уроків, що більшість учителів готуються до уроків і проводять їх на належному ідейно-патріотичному і науковому рівні, тісно пов'язують навчання і виховання з працею, із життям [2, арк. 249].

Аналізуючи відвідані уроки біології Чкаловської, Асканійської, Новотроїцької середніх шкіл, відзначено, що навчання ведеться згідно з новими планами та програмами. «Добре проводить уроки ботаніки вчитель тов. Колбутова С.А. Новоасканійської середньої школи. Так, тему «Клітинна будова рослини», якої в підручнику немає, вчителька подала учням 5 класу з високою майстерністю: розповідала з використанням різних видів наочності» [2, арк. 251].

Отже, нові проблеми соціально-економічного та політичного розвитку у світі, розгортання науково-технічної революції потребували більш глибокої перебудови у розв'язанні задач сучасного суспільства. Тому для 70–80-х років характерні реформи освіти другого типу. Оскільки в 70-ті – першій половині 80-х років темпи розвитку сповільнюються, в економіці складається кризова ситуація, що не могло не відзначитися в соціальному, політичному, моральному та духовному житті суспільства.

У 1974 році ЮНЕСКО приймає ряд документів, серед них – «Рекомендації, які стосуються освіти на меті міжнародного взаєморозуміння, співпраці миру та освіти, що стосується прав людини та основним свободам», де освіта виступає інструментом соціального та економічного розвитку суспільства, окремих країн, світової спільноти в цілому [6, с. 21]. Тоді як у матеріалах ЮНЕСКО (1979 року)

за результатами досліджень у більшості країн спостерігалась тенденція входження в процес переосмислення своїх систем освіти [6, с. 25].

Так, доктор педагогічних наук З.О. Малькова зазначала, що значно раніше, ніж у капіталістичних країнах, у школах країн соціалізму розпочиналося вивчення біології, фізики, хімії, географії. Викладання тісно пов'язано з життям та виробництвом. Політехнічний принцип виступав вирішальним для відбору змісту предметів природничого циклу. Відмінною рисою соціалістичних шкіл була виробнича практика учнів. У 70–80-ті роки у всіх країнах соціалізму проводилася велика робота з модернізації програм їх удосконалення [6, с. 49].

«Положення про учнівські виробничі бригади в колгоспі, радгоспі» було затверджено наказом Міністерства освіти СРСР від 11 травня 1985 року № 82. Головним напрямом роботи учнівської бригади вказувалися виробнича праця, сільськогосподарське дослідництво. Так, учні VIII–XI (XII) класів виконували в бригаді повний цикл сільськогосподарських робіт. Учні V–VII класів виконували дослідну роботу, приймали участь у догляді за рослинами і тваринами [5, с. 148].

Отже, у 1984 році Радянський Союз приступив до виконання грандіозної за своїми масштабами реформи загальноосвітньої та професійної школи: перебудові системи освіти як однієї з динамічних компонентів радянського періоду [6, с. 6]. Тоді як у капіталістичних країнах модернізація шкільної освіти розгорнулася ще на межі 50–60-х років.

Реформа орієнтувала школу на використання активних методів, що стимулюватимуть самостійне мислення учнів. Пропонувалося практикувати лекції, семінари, співбесіди, практикуми, самостійну роботу учнів (СРСР); долати існуючий схематизм у подачі та засвоєнні матеріалу, більш широку можливість застосування дискусій, дослідницький підхід у навчанні (НРБ); проводити заняття не тільки у класі, але й у бібліотеках, лабораторіях, на виробництві (ВНР). Диференціація навчання – один із принципів соціалістичної педагогіки [6, с. 50]. Оголошена задача була орієнтована на підвищення теоретичного рівня навчальних дисциплін, додавання до них нових наукових даних, а також сприяння активізації пізнавальної діяльності [6, с. 85]. У Постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 10 листопада 1966 року № 874 «Про міри подальшого покращення роботи середньої загальноосвітньої школи» вказувалося: «Визнати, що радянська школа і в подальшому

повинна розвиватися як загальноосвітня, трудова, політехнічна» [5, с. 93].

Соціалістична школа орієнтувалася на розвиток творчих здібностей учнів, їхньої самостійності та активності в розв'язанні різноманітних пізнавальних задач [6, с. 219]. При цьому враховувалося, що сам процес навчання здійснюватиметься через подолання перешкод, розв'язання протиріччя, яке виникає між тим, що в учня вже є знання, уміння, навички, і тими новими знаннями, уміннями, навичками, якими необхідно оволодіти.

С.Д. Абдурахманов звернув увагу, що дослідницькі роботи учнів сприяють можливості розвитку мислення і творчих здібностей.

Оригінальними є концепції А.В. Бушлинського, О.К. Тихимірова, Я.А. Пономарьова, в яких розкрито природу та механізми мислення і творчості. Відомий дослідник психології мислення О.М. Матюшкін проаналізував основні підходи до дослідження, розвитку та організації творчого мислення в індивідуальному розв'язанні [4, с. 124].

Згідно з підходом С.Л. Рубінштейна мислення виступає як продуктивний процес. Проявляється під час проблемних ситуацій. Пошук у проблемній ситуації регулюється не на основі зворотних зв'язків, що становить знання результату виконаної дії, а на основі інсайтів, тобто актів розуміння, що виступають як кінцеві ланцюги продуктивного процесу і його психологічні регулятори. Важливим показником творчого процесу є становлення таких психічних новоутворень, котрі виступають як пізнавальні здібності, дослідницька активність.

Повна структура продуктивного циклу мислення включає: зародження проблеми – формулювання проблеми – пошук рішення – розуміння (інсайт) – обґрунтування (інтерпретація) – реалізація рішення [4, с. 125].

Самостійні дослідження та спостереження пробуджують в учнів уміння мислити масштабно, шукати причинно-наслідкові зв'язки, робити самостійні висновки та узагальнення, використовувати результати досліджень у практиці роботи особистого господарства родини.

Визначаючи зміст учнівських досліджень, учитель повинен звернути увагу на такі положення, як: простота завдання, різноманітність, цікавість, розкриття основ явищ природи, набуття вмінь та навичок роботи з вимірювальними приладами. Дослідницькі завдання: виготовлення саморобних приладів для виконання дослідницьких робіт, збирання різних діючих моделей, складання та розв'язок задач, виконання цікавих

дослідів, підготовка та проведення заходів позакласної роботи (вікторини, конкурси). Завдання передбачаються як індивідуальні, так і групові [1, с. 8].

Під час виконання дослідницьких завдань учні відповідають на ряд запитань: «розкрийте сутність...», «які закономірності лежать в основі явища...», «знайдіть причини виникнення та розвитку даного /біологічного, хімічного, фізичного/ явища...», «з якими явищами чи закономірностями пов'язано його виникнення?», «на якому етапі розвитку знаходиться вказане явище (зародження, розквіт, загибель)», «встановіть перспективи розвитку явища...», «що відбудеться з явищем у майбутньому?», «до яких наслідків може призвести розвиток явища?».

Аналіз досвіду вчителів показує, що самостійні спостереження та дослідження включають у себе такі об'єкти та явища природи, які: найбільш типово відображають суттєві сторони місцевих природних умов; доступні для систематичних та регулярних спостережень; мають тісний зв'язок із програмою, для формування в учнів логічного мислення, пізнавальних інтересів, удосконалення практичних умінь та навичок.

Для успішного розвитку навичок дослідження вчитель повинен перед учнями ставити чітку, зрозумілу і посильну мету дослідження; успіх дослідження залежить від загального рівня учня. Чим повніше знання, тим цінніше будуть дослідження; дослідження повинні бути систематичні та планомірні. Виконуючи завдання, учень проводить систематичні записи та робить висновки [1, с. 10]. Характерна особливість таких робіт – оригінальність задуму, зовнішнє оформлення та простота конструкції. Звіти про свої дослідження: таблиці, графіки, схеми, моделі, креслення, діаграми, проекти, творчі задачі.

По відношенню до інших предметів дослідження, наприклад з фізики, можна поділити на дві групи: 1) питання, що сприяють розширенню, поглибленню та уточненню відомостей, уже розглянутих під час вивчення різних навчальних предметів; 2) питання, що готують учнів до більш глибокого сприйняття нового матеріалу в майбутньому. Розглядаючи фізичне явище під час дослідження, важливо відобразити взаємозв'язок та взаємозалежність явищ у природі [1, с. 98].

Для класифікації комплексних дослідницьких робіт учні можуть скористатися принципом галузевого тематичного направлення, що дозволяє: включити в навчання різноманітні фізичні явища живої та неживої природи; встановити на цій

основі широкі міжпредметні зв'язки; показати значення фізичних законів у взаємозв'язку, не порушуючи екологічної рівноваги [1, с. 101].

Висновки з проведеного дослідження.

Підводячи підсумки, зазначимо, що існують різні типи реформ у сфері освіти. Діяльність розглянуто як макроструктуру, в якій вказано основні її компоненти, насамперед мотив та здійснення дій та операцій. У практиці передових вчителів 50–60-х років дослідницький метод стає більш поширеним у зв'язку з пізнанням нових суспільних процесів і тенденцій. Згідно з архівними джерелами ХДАО вказуємо, що у зв'язку з продовженням терміну навчання в середній школі на один рік і удосконаленням програм проектується зменшити кількість годин на вивчення основ наук по класах. Наведені приклади уроків, на яких показано формування базисного рівня дослідницьких умінь. У 70–80-ті роки в радянській школі проводилася масштабна робота з модернізації програм з удосконалення. Дослідницькі роботи учнів сприяють можливості розвитку мислення і творчих здібностей. Зазначено повну структуру продуктивного циклу мислення. Проаналізовано архівні джерела щодо проведення уроків з метою формування дослідницьких умінь учнів. Самостійні дослідження та спостереження пробуджують в учнів бажання мислити масштабно, шукати причинно-наслідкові зв'язки, робити самостійні висновки й узагальнення, використовувати результати досліджень у практиці роботи.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у розвитку проблеми формування дослідницьких умінь у період 50–80-х років ХХ ст., спрямованих на продуктивне мислення учнів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абдурахманов С.Д. Исследовательские работы по физике в 7-8 классах сельских школ. Книга для учителя: Из опыта работы. Москва : Просвещение, 1990. 112 с.
2. Директивы народного образования (14.06.1959–31.12.1959). ДАХО. Ф. 3316. Оп. 1. Спр. 93. 393 арк.

3. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. Москва : Педагогика, 1981. 186 с.

4. Матюшкин М.А. Мышление как продуктивный процесс совместного решения проблемных ситуаций. *Психологический журнал*. 2008. Т. 29. № 2. С. 124–129.

5. Народное образование в СССР: Сборник нормативных актов. Москва : Юрид. Лит., 1987. 336 с.

6. Образование в современном мире: состояние и тенденции развития / под ред. М.И. Кондакова. Москва : Педагогика, 1986. 248 с. (Человечество на рубеже XXI века).

7. Реан А.А., Бордовская Н.В., Розум С.И. Психология и педагогика : учебник для вузов. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 432 с.

8. Руткевич М.Н., Рубина Л.Я. Общественные потребности, система образования, молодежь. Москва : Политиздат, 1988. 224 с.

REFERENCES:

1. Abdurahmanov S.D. (1990) Issledovatelskie raboty po fizike v 7-8 klassah selskih shkol [Physics research papers in grades 7-8 of rural schools]. *Kniga dlja uchitelja: Iz opyta raboty*. Moskva : Prosveshhenie, 112 s. [in Russian]

2. Direktivy narodnogo obrazovanija [Directives of public education] (14.06.1959 – 31.12.1959). ДАХО. Ф. 3316. Оп. 1. Спр. 93. 393 ark. [in Russian]

3. Lerner I.Ja. (1981) Didakticheskie osnovy metodov obuchenija [Didactic fundamentals of teaching methods]. Moskva : Pedagogika, 186 s. [in Russian]

4. Matjushkin M.A. (2008) Myshlenie kak produktivnyj process sovmestnogo reshenija problemnyh situacij [Thinking as a productive process of the joint solution to problem situations]. *Psihologicheskij zhurnal* [Psychological Journal]. Т. 29. № 2. С. 124–129. [in Russian]

5. Narodnoe obrazovanie v SSSR: Sbornik normativnyh aktov [Public education in the USSR]. Moskva : Jurid. Lit., 1987. 336 s. [in Russian]

6. Obrazovanie v sovremennom mire: sostojanie i tendencii razvitija [Education in the modern world: state and development trends] / pod red. M.I. Kondakova. Moskva : Pedagogika, 1986. 248 s. (Chelovechestvo na rubezhe XXI veka). [in Russian]

7. Rean A.A., Bordovskaja N.V., Rozum S.I. (2000) Psihologija i pedagogika [Psychology and pedagogy: college textbook]: uchebnik dlja vuzov. Sankt-Peterburg : Piter, 432 s. [in Russian]

8. Rutkevich M.N., Rubina L.Ja. (1988) Obshhestvennye potrebnosti, sistema obrazovanija, molodezh [Public needs, educational system, youth]. Moskva : Politizdat, 224 s. [in Russian]